

I Andréexpeditionens spår – visuell kultur och resande

Tyrone Martinsson

tyrone.martinsson@his.se

Högskolan i Skövde

Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.
Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.

Abstract

(Our) stone-age ancestors and their descendants down until the dawn of modern times moved back the rim of *terra incognita* bit by bit, their known world was only a pool of light in the midst of a shadow – limitless, for all that was definitely understood and proved. Voyages into this shadow became a favourite theme for poets and storytellers.¹

De vita ytorna på världskartan är sedan länge borta. Det *terra incognita* som geografen John K Wright talar om i inledningscitatet finns inte längre. Intresset för vildmarken och äventyr i svårtillgängliga områden är dock populärt. Vilket inte minst kan konstateras genom intresset för de relativt dyra resorna runt Svalbard som är grunden för den här presentationen.

Professionella äventyrare söker alltmer extrema former för att rekonstruera historiska upptäcktsfärder. Reseskildringar som genre har en lång tradition och utvecklades under 1800-talet i takt med visuella teknologier. Historisk mediering har blivit en lukrativ verksamhet. Kombinationen äventyrliga och dramatiska historiska expeditioner och reseskildringar och visuell mediering skapar en intressant plattform för den historiska äventyrsturismen. Dagens avancerade logistiska möjligheter gör att vi kan nå alltmer extrema platser med allt mindre ansträngning och mycket liten riskfaktor. Vi kan nå gränsen till det vilda och otämjda och vi kan få beträda gränslandet till en kostnad av i medeltal 20 000 – 30 000 kronor om vi väljer Svalbard eller Grönland. Vill man till Antarktis eller till de mer otillgängliga delarna av Arktis som till exempel Franz Josefs Land ligger kostnaden kring 60 000 kronor och uppåt. Att besöka vildmarker är överlag dyrt men intresset är ändå stort. Varför reser man? Vari består populariteten?

Den här presentationen försöker inte ge empiriska svar på frågorna utan är en outline av *work in progress* som intresserar sig för populärvetenskapliga historiska framställningar och skildringar av mötet med polarområdenas vildmark och dess kopplingar och tänkbara influenser på dagens äventyrsturism. Det är en presentation som delvis sprungit ur arbete inom det av vetenskapshistorikern Dr Urban Wråkberg ledda Svenskt Program för Kulturvetenskaplig Polarforskning och ett samarbete med geografen och turismforskaren Dr Chris Wilbert vid Anglia Polytechnic University i England. En del av materialet bygger på en liten fältstudie som genomfördes 2001 på Svalbard.

1 John K. Wright, "Terra Incognita, the Place of Imagination in Geography", *Human Nature in Geography, Fourteen Papers 1925–1965*, (Cambridge 1966), pp 69.

Inledning

Exploration is the physical expression of the Intellectual.²

A. Cherry-Garrard

Äventyrsturismen i polarområdena kan många gånger ses som historisk turism. Kunskapsteoretiskt och i problematiken kring hur kunskap förmedlas är polarområdena och vildmarksturismen intressant. Inte minst i namngivningens historia, som vetenskapshistorikern Urban Wråkberg i flera studier intresserat sig för, ser vi det nätverk av influenser som satt sin prägel på upptäckterna och mötena med vildmarken. Spår av de influenser och den bildningsgrund som fanns hos de som erövrade dåtidens okända naturområden.³ Perioden från ca 1820 till 1915 betecknas ofta som den heroiska erans tid när det gäller polarområdena. Även andra områden med vildmark blev under den här tiden genomsökta som till exempel den nordamerikanska kontinenten, det inre av Afrika och bergsområden i Asien. Förhållandet till polartrakterna har länge varit förbundet med berättelser och skildringar av och om upptäckare och expeditioner. Redan under 1800-talets första hälft etablerades polarskildringar som en genre. Böcker, illustrerade föredrag, panoramaframställningar och tidningsartiklar avlöste varandra i ämnet.

The return of an expedition usually generated articles, dioramas, lectures and perhaps a book or two. Narratives about Arctic exploration became very popular indeed. In 1859, Mudie stocked 1000 copies of *Idylls of the King*, 2500 of *Adam Bede*, and 3000 of Leopold McClintock's *Voyage of the "Fox" in Arctic Seas*.⁴

Redan Mary Shelly hade en föreställning av det frusna norr där hon förlade upplösningen av "Frankenstein" (1818). Hon var också med sin tid i sitt intresse för Alperna och dess storslagna landskap. Shelly var också inspirerad av Samuel T. Coleridge's kända och populära dikt från 1798 "The Rime of the Ancient Mariner". Coleridge's dikt har varit en grundsten i utvecklingen av eftervärldens synsätt på polartrakterna. Som Wråkberg påpekat har den inte minst varit viktigt för den mystifiering av de arktiska områdena som ofta är förekommande i polarskildringar ända in i våra dagar.⁵ Sir John Franklins skildring av sin katastrofala landbaserade expedition i kanadensiska Arktis, *Narrative of a Journey to the Shores of the Polar Sea in the Years 1819–20–21–22*, publicerad 1823, var en de första mycket populära böcker i ämnet. Franklin själv blev känd som "mannen som åt sina stövlar" och hans bok hade 60 år senare direkt inflytande på Roald Amundsens beslut att vilja bli polarforskare. Franklin dog i Arktis 1845 under vad som blivit den kanske mest legendariska och mytomspunna polarexpeditionen någonsin. Expeditionen som lämnade London 1845 med två skepp *Erebus* och *Terror* och en 128 man stark besättning försvann och exakt vad som hände är fortfarande höljt i dunkel. Tre gravar finns från expeditionen på Bechey Island och är idag ett eftersökt turistmål för de polarintresserade. Franklins försvinnande engagerade och chockerade England. Många

2 Apsley Cherry-Garrard, *The Worst Journey in the World, Antarctic 1910–1913*, (London 1922), pp. 577 vol. II.

3 Se: Urban Wråkberg, "The Politics of Naming: Contested Observations and the Shaping of Geographical Knowledge", i *Narrating the Arctic: Collective Memory, Science and the Nordic Nations, 1800–1940*, eds. Michael Bravo & Sverker Sörlin (Massachusetts 2002).

4 Chauncey C. Loomis, "The Arctic Sublime", in U. C. Knoepfelmacher & G. B. Tennyson, (eds.), *Nature and the Victorian Imagination*, (London, 1977), pp. 95. The stock figures quoted by Loomis from Richard Altick, "The Literature of Immense Democracy," in 1859: Emerging an Age of Crisis, ed. Philip Appleman, William Madden, Michael Wolff, (Bloomington, 1959) pp. 217.

5 Urban Wråkberg, "Historia och kunskapsarkeologi I polartrakterna", *Tvärsnitt* 3/04 sid. 2–7.

år efter försvinnandet sökte man svaret på gåtan vilket ironiskt nog bidrog till att kartläggningen av denna del av Arktis blev väl genomförd. Chauncey C. Loomis har sammanfattat det brittiska nationella traumat:

There was a feeling that if Franklin went into the Arctic and mastered it, man would somehow be enlarged in mind and soul. Instead, the Arctic had swallowed him, obliterated him. As expedition after expedition sailed into the Canadian Archipelago and returned with only minor scraps of information about what had happened to Franklin, the dream turned into a nightmare, and the full terror of the Arctic Sublime began to be felt.

In their imaginations, the British people and many other peoples as well, had voyaged with Franklin "toward no earthly pole". They had created in their minds an Arctic that was a place of terror, but even in its terror it was beautiful in the sublime way that immense mountains or the vast reaches of space are beautiful. (...) It was an environment within which a cosmic romance could be acted out: man facing the great cold forces of Nature and surviving if not prevailing over them.⁶

Det finns likheter mellan Franklin's expedition från 1845 och vår egen Andréxpedition från 1897. I omfång och förluster av liv är Franklinexpeditionen betydligt mer omfattande men båda hade det gemensamt att de var väldigt moderna och välutrustade. Båda var också firade innan de gav sig av och nationerna var övertygade om framgången och väntade på de berättelser som skulle föras tillbaka. Båda expeditionerna försvann spårlöst. André hittades 33 år senare, Franklin hittades aldrig och hans expeditions öde är endast delvis känt. Båda expeditionerna fascinerar fortfarande och generar ett intresse för polartrakterna.

Att det har funnits ett intresse för polarskildringar hos allmänheten har gjort det till en relativt stabil ekonomisk genre och med de nya äventyrarna under 1900-talets senare hälft har intresset åter ökat. Dagens äventyrare har med framgång exploaterat sina föregångare. Att "åter-upptäcka" de historiska äventyrarnas rutter och geografiska mål har blivit en populär genre i sig och är inte ovanlig i ute-magasin och reseskildringar och som marknadsföring i denna specifika turistnäring. Svensken Ola Skinnarmos senaste äventyr var en resa i Ernest Shackleton's spår och blev både bok och film. Shackleton's expedition 1914–1916 med skeppet *Endurance* kan räknas till polarhistoriens mest kända. Skeppet krossades i isen utanför Antarktis och en lång isvandring följde och därefter livbåtar tills dess att man nådde Elefantön. Chansen att räddas där var mycket liten varpå Shackleton och några av hans män lämnade ön i en av båtarna och seglade 800 sjömil upp till Syd Georgien, där man efter en dramatisk bergsvandring, nådde en norsk valfångststation och slutligen med Argentinsk hjälp kunde undsätta de kvarvarande männen på Elefantön. I Royal Geographical Society's tidning *Geographical* argumenterade journalisten och författaren Michael Smith 2001 för det växande intresset för polaräventyr. Han menade också att framgången för boken *Endurance* (1998) av Caroline Alexander, hade bidragit till en ökning av intresset för inte bara polarrelaterad historia utan kanske speciellt för denna typ av dramatiska historiska skildringar.⁷ Boken handlar om Ernest Shackleton och innehåller fotografen Frank Hurley's berömda bilder. En IMAX-film, *Shackleton's Antarctic Adventure*, (2001), gjordes också på samma tema av amerikanska NOVA och 2002 gjorde även brittiska Chanel 4, *Shackleton*, ett TV-drama om expeditionen med Kenneth Branagh som Shackleton. Under 2001 presenterade också Maritime Museet i London en uppmärksammad utställning *South*, om tävlan mot sydpolen mellan Scott och Amundsen.

6 Chauncey C. Loomis, "The Arctic Sublime", in U. C. Knoepfelmacher & G. B. Tennyson, (eds.), *Nature and the Victorian Imagination*, (London, 1977), 107–110.

7 Michael Smith, "Due South", i *Geographical*, Januari 2003 Vol. 73 no 1, sid. 46–50.

I maj år 2000 seglade den brittiske äventyraren David Hempleman-Adams i ballong framgångsrikt från Spetsbergen in till området kring Nordpolen och tillbaka igen. Hans ballong hade en kopia av Andrées flagga och svensk-norska unionsflaggan. Allt i en hyllning till sin föregångare som 103 år tidigare omkommit med sina två medresenärer under sitt försök att i ballong göra resan in till polen. Hempleman-Adams flygning utnyttjade den historiska referenten väl och inramningen av hans äventyr blev till en homage åt Andréé, Fränkel och Strindberg. Visst finns det likheter mellan de båda expeditionerna och ändå är de oerhört långt ifrån varandra. Hempleman-Adams flygning kunde följas på Internet och han hade ständig kontakt med sin bas och fick hela tiden väderleksuppdateringar och förslag på altitud för de rätta vindarna. De vindar Andréé bara kunde drömma om. När ballongen *Örnen* seglade ut mot det okända inre av Arktis 1897 var all kommunikation totalt avskuren. Många äventyrs/expeditioners turistresor utnyttjar idén om att följa de gamla dramatiska expeditionerna i spåren, inte sällan kantade av platser där föregångare mött döden.

Geografiskt vetenskapligt har givetvis dagens äventyrare inget att tillföra, men deras kopplingar till vildmarken och människans kamp mot en natur som inte kan betvingas utan måste överlevas och där kampen handlar om en kamp med sig själv tycks vara tilltalande. Det är svårt att veta vad som gör att intresset för vildmarksturism med inslag av expeditionslänkande äventyrsstrapatser blivit en växande och populär resegenre. Kanske kan det vara en motreaktion mot det stressfyllda och allt mer teknologiska samhälle som omger oss där en prövning av den egna förmågan genom Extremsporter eller mera krävande besök i vildmarken tillför en aspekt livskvalitet. Där också en mer mental expedition-light i form av en resa in i till exempel polartrakterna kan bli tilltalande. Även om bergssporter har blivit mycket populära och resor till jordens alla bergsområden finns tillgängliga så krävs det betydligt mer fysisk ansträngning att uppleva till exempel Mt Everest än Vitön på Svalbard. Båda erbjuder dock spektakulära naturupplevelser blandat med känslan av att beträda historisk mark och närma sig de ultimata äventyren.

Om det finns ett direkt samband mellan den ökade historieturismen i Arktis och den flora av polarrelaterade historiska böcker som kommit ut under de senaste åren återstår att undersöka.⁸ Det finns dock en tydlig koppling mellan museum, böcker och filmer relaterade till Andrées polarexpedition och resorna i Arktis till "Andrée-platserna". Andrées Polarexpedition är den mest kända svenska polarexpeditionen någonsin. Det är också den svenska polarexpedition som fått mest publicitet i media. Ända sedan expeditionen kom till allmänhetens kännedom under hösten 1895 har den fascinerat och intresserat. Under 1900-talet inleddes intresset med återupptäckten av expeditionen år 1930 och boken från samma år *Med Örnen Mot Polen* om expeditionens öde, med dagböckerna publicerade, blev en storsäljare. Per Olof Sundmans roman *Ingenjör Andrées Luftfärd* från 1968 blev bästsäljare och översattes till en mängd språk. Regissören Jan Troell filmade boken 1982 och skapade en visuell rekonstruktion av expeditionen som fick stor genomslagskraft. Bilden Troell gav av expeditionen är intressant då den kan sägas ha skapat en kollektiv visuell föreställningsgrund av dramat. Under arbetet med min teoretiska och gestaltande doktorsavhandling om bilderna från expeditionen hade jag en separatutställning på Konsthallen i Trollhättan och arbetade då i konsthallen under två veckor för att kunna diskutera med besökare om vad de visste om expeditionen. Kopplingarna till Troells film var genomgående likaså Sundmans roman. Detta var också tydligt under fältstudien på turistresan runt Svalbard 2001. Under resan visades också Troells andra film om expeditionen, *En Frusen Dröm* från 1997. Den skiljer sig markant från *Ingenjör Andrées Luftfärd* i det att den är en mer dokumentär än poetisk betraktelse över expeditionen och är till stor del baserad på det fotografiska materialet kring expeditionen

8 Inför den här presentationen har jag haft kontakt med Ralf Holmström på PolarQuest som informerade om att researrangören höll på med en kartläggning av vem som väljer deras resor och varför. Ingen information från den undersökningen har dock gjorts tillgänglig i skrivande stund.

Äventyrsturismen i Arktis är i lika hög grad en historisk turism som följer de många dramatiska berättelserna från polarområdet i spåren. Andréexpeditionen är en av de mera påtagliga historiska attraktionerna på Svalbard jämte gruvnäring och valfångst. Arkipelagen som är belägen 100 mil norr om Tromsö är ett idag mycket populärt resmål. En mängd båtar går kortare eller längre turer i området. Naturen, djurlivet och historien är alla lika viktiga delar av turismen på Svalbard. Båtarna har ofta historiska guider och Andréexpeditionen är ständigt närvarande i allt material som rör resande i området. Kap Thordsen, Danskön och Vitön är platser på Svalbard förknippade med André och hans expedition.

Turismen i de arktiska områdena eller för den delen i de områden i världen där vildmark idag återstår erbjuder inte bara ett faktiskt möte med vildmark utan även en mental resa. Trots att få av oss någonsin kommer att besöka Nordpolen eller Sydpolen eller kanske ens de arktiska områdena, eller klättra en +8000 meters topp i Himalaya eller följa Livingstones spår i det inre av Afrika, så finns dessa platser och deras historier levande i våra imaginära föreställningar. Idag kan vi som *äventyrs-turister* ändå komma nära dessa platser eller liknande miljöer. Vi kan få känna den sublimes kraften som dessa platser har. Vi erbjuds en guidad och säker tur till gränslandet av, och får blicka in i, dessa svårtillgängliga, avlägsna och krävande platser.

Runt Svalbard 2001

Mot nya äventyr!

PolarQuest är äventyrsresebyrån för vanligt folk. På våra resor får du uppleva samma äventyr som äventyrarna, fast du gör det på ett tryggt och säkert sätt. Du reser med säkra farkoster, med erfarna färdledare och trygga skeppare. Ändå besöker du de mest exotiska resmål du kan tänka dig. Upplev möten med isbjörn på ett tryggt sätt. Fotografera din första pingvin i Antarktis. Kör ditt eget hundspann till ishotellet i Jukkasjärvi. Allt är möjligt!

Historiska platser. Vi reser i de stora polarhjältarnas kölvatten. Nansen och Nordenskiöld, André och Amundsen, Scott och Shackleton har alla navigerat i packisen före oss. Det torra och kalla polarklimatet har bevarat många av deras lämningar.⁹

Researrangören PolarQuest betonar säkerheten på sina resor men samtidigt understryker man att Du kommer att få ta del av samma äventyr som äventyrarna. PolarQuest lovar ett möte med det sublimes Arktis. En vildmark som är både vacker, lockande och spännande men samtidigt ödlig, ogästvänlig och i allra högsta grad potentiellt dödlig. Att också betona resornas expeditionskaraktär ger deltagaren ytterligare känslan av att vara delaktig i ett av de många äventyrsscenario som kan kopplas till de arktiska upptäckternas historia. Det slår också an en ton som just korresponderar med den mystifiering av polartrakterna som går tillbaka ända till Shelly och Coleridge.¹⁰ Men vad menas egentligen med att få uppleva samma äventyr som äventyrarna fast tryggt och säkert? Påståendet är i grunden omöjligt. Resorna runt Svalbard är inte i närheten av att lämna det trygga fartyget och utmana vildmarken men känslan av att det vore möjligt och att man ändå är så nära är viktig. Historierna som berättas under resorna bi-

9 PolarQuests katalog och hemsida: www.polar-quest.se.

10 Även idag kan vi i populärkulturen se hur man använder just polarområdena som Shelly och Coleridge gjorde, inte minst i filmer som *Alien vs. Predator* (Paul W. S. Anderson 2004), *The X-Files*, (Rob Bowman 1998), och *The Thing*, (John Carpenter 1982) och i litteraturen har succéförfattaren Dan Brown Arktis som upptakt till sin roman *Deception Point* (2003).

drar till detta. De svenska resenärer jag mötte 2001 var alla väl pålästa och tog fortlöpande del av både filmer, böcker, utbudet på TV som berört ämnet, museer och tidningar samt föredrag då tillfälle gavs. Alla var också väl rustade för resan vad det gällde kläder och tänkbar utrustning, trots att detta sällan behövs. Diskussioner som fördes på däck efter landstigningar eller under björnspaning kom ofta att handla om dramatiska expeditioners öden eller heroiska polarfarare från historien där det omgivande landskapet förstärkte historierna. Det var här det utspelades. Framförallt var detta tydligt på Danskön och Vitön där Andréehistorien blev mycket påtaglig. Även om den resa jag själv medverkade på inte var arrangerad av PolarQuest var inramningen den samma och undertexten i marknadsföringen likaså.

I elva dagar reste vi med det ryskflaggade forskningsfartyget *Professor Multanovskiy* runt arkipelagen Svalbard. Resan arrangerades av resebolaget Atlantöar och genomfördes av det holländska Oceanwide Expeditions med ryskt fartyg. Det var en relativt exklusiv resa in i den arktiska vildmarken. Min roll på resan var i huvudsak som fotograf för Grenna Museum – Andréexpeditionen Polarcenter. Museet var med och finansierade min plats på båten resten av kostnaderna täcktes av University of Westminster och Högskolan i Skövde. Resan företogs som fältarbete inom ramen för mitt dåvarande arbete med min doktorsavhandling om Nils Strindbergs fotografiska material från Andrées polarexpedition. Min funktion på resan blev dock dubbel i den bemärkelsen att det ingick i min förväntade roll på båten att också diskutera och föreläsa om Andrées polarexpedition. Den dubbla rollen som både resenär och professionell gav möjlighet att få en inblick i både struktur och genomförande av resan samt resenärernas förväntningar och intryck.

Det var ca 40 resenärer ombord och ca 25 av dessa var svenskar. Bland svenskarna var en majoritet där för den historiska kopplingen till Andrées polarexpedition. Detta gjorde att fokus från starten på resan kretsade kring frågan om vi skulle nå Vitön – platsen där Andréemännen dog 1897 och hittades 1931. På resan var också det historiska intresset dominerande vilket ledde till problem och en tydlig uppdelning mellan de svenska och de utländska deltagarna. Resan hade från början varit tänkt som en helt svensk resa arrangerad av tidningen *Dagens Nyheter* och Andréemuseet. Denna typ av resor hade tidigare genomförts med gott resultat och med i huvudsak svenska deltagare. Sommaren 2001 hade man dock inte sålt tillräckligt med biljetter till svenska deltagare och båtens resterande platser fylldes därför av Oceanwide Expeditions. Redan efter tre dagar ombord hölls ett mindre krismöte med de utländska deltagarna som ansåg att de inte fått ut det som deras resebroschyrer utlovat. Det var en besvikelse över uteblivet djurliv, för lite is och för lite spektakulära landskap. Den information som de utländska resenärerna hade fått skilde sig också från den de svenska hade fått.



Homsund, Svalbard

Foto Tyrone Martinsson

De svenska deltagarna var väl medvetna om och förväntade sig en resa med historiska förtecken. De hade fått sin information via Atlantöar och varit på föredrag med den erfarne polarforskaren och guiden Olle Mellander (som också forskat inom turistnäring och varit chef för polarsekretariatet och då ansvarig för den svenska polarforskningen) och även Grenna Museum – Andréxpeditionen Polarcenters chef Håkan Jorikson. De utländska deltagarna hade en annan uppfattning. Oceanwide skriver i sin information om sina resor:

Oceanwide Expeditions offers unique, small-group cruises that allow you to enjoy the natural wildlife and scenery of some of the world's most spectacular and pristine shorelines, above and below the oceans.

Each cruise offers a full program of shore excursions, using Zodiacs to search out the best wildlife encounters and photographic opportunities for our clients.

Det som ofta betonas är att dessa resor är ”expeditionsresor”. I information om vad man ska tänka på när man reser med Oceanwide nämns mycket kort att man besöker historiska platser men det indikerar inte det fokus på historia resorna i Arktis och runt Svalbard i synnerhet har:

Our voyages are “expedition” style cruise. Our emphasis is on wildlife encounters, personal contact with the environs, visiting sites of historical interest and to a lesser extent scientific stations.

När det gäller just Spetsbergen (Svalbard) som destination i Arktis skriver man:

With its rugged mountains, sweeping tundra, ice caps and glaciers, it is a true High Arctic archipelago, and only 600 miles from the North Pole. Its abundant wildlife was once a

huge draw for whalers and trappers but now discerning visitors are discovering the attractions of huge Arctic seabird colonies and the chance to enjoy and photograph species like Walrus, Reindeer, Arctic Fox and of course, Polar Bear.¹¹

Man har i sin information mycket lite eller ingen fokus på att resan är en kulturreisa med polarhistoria som ett centralt inslag. Atlantöars information innehöll detta tydligt och även idag kan man se att de har denna fokus (man har dock bytt fartyg):

Atlantöar

En expedition till Svalbard är en spännande resa som de flesta av oss bara gör en i gång i livet och då vill man ha det lilla extra som inte är så alldeles lätt att få. Varje sommar sedan 1991 har det starka, välutrustade sjömättningsfartyget M/S Origo gjort den långa resan upp till Svalbard för att tjäna som expeditionsfartyg för forskare och turister. Fartyget är grundgående och kan därför söka sig långt in mot de okända kusterna på de endast översiktligt kartlagda delarna av östra Svalbard. Där är det äkta vildmark. Inga människor har någonsin bott där. Isbjörnar, valrossar och sälar lever här ostört under den långa mörka vintern för att kanske någon enda gång i sitt liv stöta på människor under den korta intensiva sommaren då solen aldrig går under horisonten. För drygt 100 år sedan beräknade patentingenjören SA Andrée att det går att flyga ballong till Nordpolen. En jättelik ballong beställdes i Paris och fraktades till Spetsbergen. Andrée seglade iväg i ballongen och försvann. Kom med och se de historiska platserna!¹²

Då missnöjet på båten blev tydligt hade vi besökt den första av de viktiga Andréeplatserna – Danskön. Området kring Danskön är historiskt mycket intressant och de som var där för att följa Andrée i spåren var genomgående intresserade av ett bredare perspektiv på historia i området. De holländska valfångststationerna på Amsterdamön var en av de övriga historiska lämningar som besöktes. Besöket varade flera timmar. Flera av de utländska besökarna som betalat mellan 30 000 och 40 000 för sina resor uppskattade inte upplägget. Kritiken var framförallt att dessa turister inte ansåg att de befann sig på en historisk resa utan ville uppleva en spektakulär resa med mycket björn och isberg, gärna från båten. Övrig tid spenderade man gärna i socialt umgänge i baren.

11 Se: www.ocnwide.com/, 2005-08-27.

12 Se: www.atlantoar.se/ 2005-08-29. Texten är från pdf-fil om resor till Spetsbergen.



Den svenska gruppen var i motsats intresserad av historiska diskussioner och de föreläsningar som arrangerades på båten (detta skedde alltid på engelska) och utnyttjade guidernas 100% tillgänglighet (en av guiderna var svensk Mellander, en var skotte och en var tysk). Svenskarna var också genomgående intresserade av att få göra så många och långa landstigningar som möjligt. Att man inte fått se björn eller mycket djur berodde på att resan ännu inte kommit in i de områden där man kunde förvänta sig att få se björn eller övrigt vilt. Vädret är en helt avgörande faktor för utkomsten av resor i Arktis. Isläget var detta år också en faktor som påverkade chanserna att se björn då packisen låg norr om 82 breddgraden vilket är mycket ovanligt. Det senare öppnade dock möjligheten för en del unika besök på historiska platser som på grund av sin otillgänglighet sällan besökts av forskare och aldrig tidigare av turister. Ett sådant exempel var den tyska Haudegen Wettertrups meteorologiska station från andra världskriget i Ripfjorden. Här utfördes en mycket översiktlig fotografisk rekognoserings dokumentation vilket gjorde att besöket blev lite längre.¹³ Det vetenskapliga inslaget uppskattades av de svenska deltagarna. Flera av de utländska besökarna valde dock att stanna på båten vid besöket.

¹³ Detta gjordes åt forskaren Urban Wråkberg då han är inblandad i forskningen kring Svalbards roll under Andra Världskriget. Dokumentationen gjordes för att få en överblick för kommande besök i området.



Visuell kultur är en viktig del i forskningen kring resandet i Arktis men kopplat till detta finns också den materiella kulturen. Svalbard har tydliga och stränga regler vad det gäller att skydda de historiska lämningar som finns i landskapet. Allt som kan dateras till före 1945 är skyddat och får inte röras eller flyttas. På Andréeplatserna utgör detta ett problem. Samlandet var tydligt och förekom ganska öppet, dock inte i guidernas närvaro. Varje dag på resan påminde guiderna om förbudet att samla på sig souvenirer i form av till exempel historiska fragment av olika slag eller gamla valben. Frågan är bara hur man upprätthåller detta då varje enskild resenär har betalat i genomsnitt 30 000 för sina resor?



Då höjdpunkten nåddes i besöket på Vitön var samlandet av ”reliker” påtagligt. Stämningen vid besöket på ön bland svenskarna i gruppen kan till viss del sammanfattas med – sakral. Besöket vid Andréemännens sista lägerplats och platsen för deras död var laddat. Men utöver ett flitigt fotograferande och filmande tog många också med sig delar av metall, spik, små fragment av tyg, vilket är absolut förbjudet och kan leda till höga böter. Några fynd av stor vikt finns knappast kvar vid lägret men ur vetenskapligt perspektiv är det givetvis förödande om turister fortsätter att ta med souvenirer från dessa platser. Det finns andra historiska platser med många artefakter kvar i landskapet. Även is från glaciären som täcker Vitön togs med, vilket dock är tillåtet.

Överlag finns det också ett inslag av Dark Tourism i upplägget i resorna i Arktis.¹⁴ Många är berättelserna om lidande och svår död som är knutna till platser som besöks. Gravplatser är ständigt närvarande och ofta ges tillfälle att fotografera öppna kistor där kvarlevor av fångstmän är väl synliga. Platsen på Vitön där Andréemännen dog är både en gravplats (även om liken fördes därifrån) och en mytomspunnen ö. Framförallt beror det på att vi inte vet vad som hände då männen kommit iland på ön i oktober 1897. Ett besök på ön gör också expeditionens dramatiska slut mer påtagligt.

14 Se: John Lennon and Malcolm Foley, *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster*, (London 2000).



Lägerplatsen Vitön

Foto Tyrone Martinsson

När det gäller Andréeresorna runt Svalbard är Vitön klimax. Kommer man inte iland på ön, vilket ibland är fallet, betecknas ofta resorna som till stor del misslyckade. På den resa där jag själv medverkade samtalade jag med en av resenärerna som hade varit med samma båt föregående år då man inte nått ön och nu var fast besluten att i sitt andra försök nå ön. Han var en av de kanske mest inbitna Andréeintresserade som var med på resan. Det var dock tydligt i den svenska gruppen att efter det lyckade besöket på ön var stämningen mera avslappnad och man ägnade mer tid åt det omgivande landskapet. Tack vare vädret erbjöds sista dagen på resan ett besök vid det ibland svårtillgängliga Kap Thordsen. Ytterligare en Andréepplats. Målet där är det på Svalbard kända *svenskhuset* uppfört 1872 av A. E Nordensköld och som användes 1882–1883, vid Andrées första möte med Arktis, under en expedition som ingick i det första internationella polaråret. Men framförallt en plats mera känd för den grymma historien om en grupp norrmän som dog här på 1870-talet i skörbjugg och som alla utom två som inte hittades ligger begravda under ett stort kors jämte huset. Historien gör platsen till en spöklik påminnelse om Arktis hårda förutsättningar samtidigt som den utgör ett tacksamt bidrag till berättelsetopografin för resorna i Andrées spår.



Sammanfattning

Den här presentationen är som tidigare angetts en kort redogörelse för pågående arbete om äventyrsturism. Fokus här har varit på Arktis och då framförallt Andréxpeditionen. Den berättelsetopografi som under lång tid utvecklats när det gäller polarområdena är ett påtagligt inslag i resandet i Arktis. Det finns anledning att tänka sig att den äventyrsbaserade turismen till stora delar lockar en grupp människor som är intresserade av fler dimensioner i sitt resande än det faktiska mötet med en geografisk plats. Detta återstår dock att undersöka. Som Urban Wråkberg påpekat finns också en intressant koppling till kunskapsteori och kanske framförallt kring hur kunskap förmedlas när det gäller förhållandet till polarområdena. Vid resorna medföljer ofta både akademiker, välutbildade guider och inte sällan någon populär äventyrare. Ofta är dessa specifika resor i historiska miljöer direkt kopplade till populärvetenskapliga framställningar blandat med fiktiva och dokumentära skildringar från polarområdena. Det historiska intresset hos allmänheten tycks vara stort. Vid en diskussion med förlaget Historiska Media i Lund kan konstateras att historiska böcker säljer bra och historiska biografier är mycket populära. Inom filmen har det episka historiska berättandet kommit tillbaka. TV har ofta historiskt relaterade program på bra sändningstid och ett ämne som polarområdena förekommer inte sällan i vetenskapligt relaterade TV program. Det är en väv av kunskapsförmedling kring polarområdena där populariserad vetenskap blir ett viktigt inslag. En vidare fokus på Svalbard är intressant då det finns en omfattande och bred inriktning på arktisk turism i området. Även den ryska närvaron är intressant och framförallt den territoriella politiska kamp som pågår mellan ryska och norska intressen på ögruppen. Här finns ett omfattande fält för kulturforskning och ett behov av ett tvärvetenskapligt perspektiv på forskningsområdet blir tydligt. Inom Svenskt Program för Kulturvetenskaplig Polarforskning samarbetar bland annat vetenskapshistoriker, idéhistoriker, arkeologer, industriminnesforskare, kulturhistoriker och visuella studier. När det gäller studiet av äventyrsturism finns det behov av långt fler aktörer och inte minst mer fokus på mediering och representation inom ämnet.

Referenser

- Bravo, Michael & Sörlin, Sverker (eds.) (2002), *Narrating the Arctic: Collective Memory, Science and the Nordic Nations, 1800–1940*, (Massachusetts).
- Cherry-Garrard, Apsley (1922), *The Worst Journey in the World, Antarctic 1910–1913*, (London), Knoepfelmacher, U. C. & Tennyson, G. B. (eds.), (1977), *Nature and the Victorian Imagination*, (London).
- Lennon, John & Foley, Malcolm (2000), *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster*, (London).
- Wright, John K. (1966), *Human Nature in Geography, Fourteen Papers 1925–1965*, (Cambridge),

Tidskrifter

- Tvärsnitt 3/04.
Geographical, Januari 2003 Vol. 73 no. 1.

Internet

- www.atlantoar.se/ 2005-08-29.
www.polar-quest.se 2005-08-29.
www.ocnwide.com/ 2005-08-27.